

JEAN D'ORMESSON

Speranța în moștenire

- Trilogie -

Traducere din limba franceză de
OANA ȘERBAN

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

CUPRINS

Cuvânt înainte	7
Nota (hiper)personală a traducătorului	11
Ca un cântec de speranță.....	21
Prolog.....	23
Ghidul celor rătăciți	85
Osana fără sfârșit.....	149
Avertisment	151

Prolog

Ideea, îndrăgită de Flaubert, a unui roman despre nimic m-a măcinat îndelung în liniște. Mi-a revenit în memorie printr-o mișcare ciudată. Pentru a pregăti două dintre cărțile mele recente – *Ciudată e lumea, până la urmă și Într-o zi voi pleca fără să fi spus totul*, m-am interesat ca un neofit de un domeniu care mi-a fost străin și care a făcut, după sute de ani, progrese fascinante: fizica matematică și cosmologia.

Ajungând, ca prin minune, pe căi diferite, la concluzii identice, ne întrebăm ce au descoperit, de fapt, matematicienii și astronomii despre viața noastră, unii prin teorie și calcul, ceilalți prin experiență și observație? Ca să spunem lucrurile într-un singur cuvânt, că universul are o istorie. Aceasta a fost o ciocnire de tunete pe cerul științei.

Timp îndelungat, mari spirite, cu Aristotel în frunte, au gândit că lumea e nemișcată și eternă. Grecii, care nu au mai mult de două mii cinci sute de ani de când au inventat totul pe coastele Ioniei, adică ale Turciei de astăzi – geometria, matematica, filosofia, teatrul, retorica, democrația... – n-au ratat să remarce că în referirea pe deplin naturală la două astre, cele mai strălucitoare pe firmamentul zilei și al nopții, totul nu încetează să se schimbe sub soare și în ceea ce numeau *lumea noastră sublunară*. O formulă a lui Heraclit, născut în Efes, a rămas celebră – Πάντα ῥεῖ – *totul trece*. Dar în spatele schimbărilor care se succed în sânul ei, lumea însăși nu s-a schimbat. A rămas la fel. Asta e tot ce putem spune. Rival al lui Heraclit, Parmenide a predicat în Elada, în Marea Grecie, altfel

spus în Italia de Sud, că ființa și neființa nu pot exista deodată. Ne-ființa nu ar trebui evocată: despre ea e cu neputință să se vorbească. Pentru Socrate, pentru Platon, pentru Aristotel, succesori ai lui Parmenide și Heraclit, omul a fost măsura tuturor lucrurilor și Pământul pe care a domnit era imobil și etern în centrul universului, nemișcat ca el și etern ca el.

Un număr de popoare, care timp îndelungat au trecut drept primitive, au avut, spre deosebire de cultura greacă, o altă viziune despre universul care ne înconjoară. Pentru acestea, lumea s-a născut din neant după aventuri care au luat – în Mesopotamia, Egipt, Indii, China, Africa, America precolumbiană, țările scandinave, și până în părțile Greciei, în rândul oamenilor de rând – forme din cele mai diverse. Nenumărate mituri, pline de animale fabuloase, de broaște țestoase uriașe, de cai cu opt picioare, de șerpi cu pene, de flori de lotus, de arbori fermecați, de fântâni magice, de vase divine, de genealogii complicate între zeițe și zei care se amenință unii pe alții și de infanți născuți prin miracol, au pretins că dau seama de începutul lucrurilor care au luat locul absenței lor și pe care le numim lume.

Un popor, în mod special, s-a construit în jurul unei cărți sacre, care a jucat un rol considerabil în scurta istorie a omenirii. Era un mic popor venit din Mesopotamia, sub conducerea lui Avraam, și instalat la Mediterana Orientală: evreii.

Textul care deschide Tora – viitoarea Biblie a creștinilor – se numește *Geneza*. Aceasta recunoaște creația în șase zile, făcută de un Dumnezeu ascuns, a cărui reprezentare e interzisă și căruia abia dacă ne e permis să îi dăm un nume, într-o lume care nu e eternă. În plâns și tremur, evreii și-au numit Dumnezeul Iehova, sau Iahve, sau Elohim, sau Adonis. Din nimic au fost făcute cerul și pământul, lumina, arborii, animalele și, în final, sub numele de Adam și Eva, bărbatul și femeia. Expresiile *Genezei* sunt cuvintele cele mai celebre din istoria umanității:

„La început, Dumnezeu a făcut cerul și pământul...
Și a zis: Să fie lumină! Și s-a făcut lumină... Dumne-
zeu a numit lumina zi și a numit întunericul noapte.

Așa, s-a făcut noapte și iară s-a făcut dimineață: ziua întâi.”

După sute de ani, calcule și observații ale matematicienilor, fizicienilor și astronomilor de geniu – Planck, Gamov, Friedman, Lemaitre, Einstein, Hubble, Bohr, Heisenberg și mulți alții – au stabilit că universul a fost în expansiune din clipa unei explozii primitive, din urmă cu treizeci sau patruzeci de miliarde de ani. Foarte departe de povestea biblică, lumea văzută de știință este, în orice caz, dintr-un punct de vedere esențial, mai aproape de învățăturile Genezei decât de concepțiile lui Aristotel: a existat un început și va fi un sfârșit. Există, astfel, o istorie.

*

Ceea ce m-a interesat cel mai mult în această aventură formidabilă a științei, care merge de la descoperirea fundamentală a lui Hubble asupra distanței continue și accelerate a galaxiilor între ele, confirmată prin descoperirea accidentală a radiațiilor fosile de către Penzias și Wilson, până la descoperirea, de către echipa CERN, la Geneva, a particulei Higgs, numit, impropriu, și printr-o exagerare mediatică, „particula lui Dumnezeu”, este imposibilitatea de a ne întoarce în timp – dincoace sau dincolo, cum vreți – cu o fracțiune de secundă infinitezimală, după explozia primitivă de unde a ieșit bobul de praf minuscul care avea să devină univers.

Pare o glumă. La o milionime sau la o miliardime, sau la o centimă de miliardime de secundă, nu știu, după începutul începuturilor – trebuie să ne imaginăm 0 secunde, 000... – urmează încă patruzeci de zerouri înainte ca un 1 să apară în cele din urmă – se ridică deodată un zid de netrecut. Nu este un zid religios, teologic, poetic, filosofic, ideologic. Nu. Este un zid științific. Se numește „zidul lui Planck”.

Dincolo de zidul lui Planck, legile noastre nu mai sunt valabile. Legile universale care se aplică de la un capăt la altul în imensul nostru univers nu mai funcționează. Atotputernica fizică matematică, aceea care ne-a revelat atâtea secrete sughițânde și bâlbâite, își pierde pasul și se dă bătută. Totul se petrece

ca și când un geniu rău a apărut brusc de unul singur în miezul universului nostru ridicând în miezul zilei o pancartă: „Dincolo de această limită, știința voastră nu mai are loc!”.

De la pancarta ridicată de către geniuul rău, de la care sunt vreo treizeci sau patruzeci de miliarde de ani, mi-a venit în minte ideea iscodită de părintele lui *Salammô* și al lui *Madame Bovary*, de a scrie un roman despre nimic.

*

Flaubert s-a gândit că romancierul nu are nevoie de evenimente. Nici Gide nu spune altceva în *Falsificatorii de bani*, când vrea „să dezbrace romanul de toate elementele care nu sunt specifice lui”. „Evenimentele externe, precizează el, accidentele, transformările, aparțin cinematografului. Romanului îi convine să se lase în seama lui”. A cinema-ului, bineînțeles, și a jurnalismului. Jurnaliștii au o nevoie ardentă de evenimente. Iubesc mai ales ceea ce se întâmplă surprinzător și bizar în lumea asta: războiul, crima, excesul puterii, banii, sexul, catastrofele, tsunami-urile, accidentele de avion, trenurile care sosesc cu întârziere. O istorie italiană – italienii nu detestă să se ia în răs cu eleganță – ilustrează idealul jurnalismului de astăzi. Pe debarcaderul de la Napoli sau Palermo, un călător își verifică ceasul și întreabă șeful gării: „trenul de astăzi nu are decât 17 minute întârziere”. „Ah, domnule! Îi răspunde angajatul, e trenul de ieri care are 24 de ore și 17 minute întârziere.” Scriitorul are dreptul de a se interesa sau a nu se interesa asupra zguduirilor istoriei, anecdotelor și recurilor ei. Domeniul istoriei sunt cuvintele. Cuvintele sunt pentru Gide în slujba imaginației: „Romancierul, scrie el, nu poate face din ordinar un credit suficient pentru imaginația cititorului”. Flaubert merge mai departe de atât. Imaginația, pentru romancier, este încă și mai mult: literatura își este sieși suficientă.

Când Flaubert vorbește de un roman despre nimic, se delimitează de Eugen Sue, de Ponson du Terrail și chiar de dragul și marele Dumas care, în *Memoriile sale*, ca și în romanele lui, ne gâlozează prin aventuri ineputabile. Împotriva lui Jules Verne,

LIBRIS | We know books
 care avea specia unui geniu aparte, împotriva lui Sherlock Holmes sau a lui Arsene Lupin sau James Bond, care ne-au amuzat atât, ceea ce apără Flaubert este *stilul*. Cărțile nu survin *din* grația istoriilor pe care le povestesc. Ele apar datorită felului *în* care acestea sunt povestite. Literatura este, de fapt, un *stil* care trezește imaginația cititorului.

*

Un roman despre nimic, așa cum îl numește autorul *Educației sentimentale*, este, cu adevărat, un paradox, o himeră, un pariu de neoprit, o iluzie. Chiar și atunci când vorbește despre nimic, romancierul e obligat să povestească ceva. S-ar putea să renunțe la cele mai multe dintre evenimente, anecdote, răsturnări posibile, rămân întotdeauna detalii, nuanțe, reflexe, nimicuri care încă înseamnă ceva de raportat și de descris. Ceea ce este, propriu-zis, indicibil și nemaiauzit în spatele zidului lui Planck, înainte de fracțiunea minusculă de 43 de zerouri care urmează faimoasei explozii primordiale, e aceea că nu există nici nuanțe, nici reflexe, nici supoziții, nici ipoteze, și niciunul din acele nimicuri care ne ocupă atât. Totul e simplu: nu există nimic. E acel nimic de nimic – natura sa, consecințele sale – care mi-a părut că îmi dă cel mai frumos subiect de roman, singurul care răspunde cu adevărat dorinței melancolice exprimată de Flaubert.

*

Oamenii s-au întrebat adesea despre neant. Mai întâi, despre cel de după moarte, mai apoi, despre cel dinaintea lumii. Sunt la fel? Cine știe? Și mai presus de toate, și într-un caz, și în celălalt: chiar este, cu adevărat un neant? Nu există, cu adevărat, nimic în ceea ce numim neant? Nu este exclus să existe ceva. Cert este că nimic nu este sigur. Nu este sigur că nu a mai rămas nimic, după moarte, dintr-un trecut dispărut, al unei ființe odinioară vie, al unui bărbat sau unei femei care au avut gânduri, pasiuni, amintiri, proiecte. Nici nu este sigur că lumea în care trăim a apărut din nimic, că întregul nostru a ieșit din nimic. Nici contrariul nu este

sigur. Adevărul este că nu știm nimic despre lumea de dinainte și de după moarte. Putem crede. Putem visa. Putem spera. Nu putem ști. Desfășurate în spațiu și timp, cunoștințele și puterea noastră sunt strict limitate, acolo sus, în trecut, de faimosul nostru zid Planck și acolo, în viitor, de nu mai puțin celebra noastră moarte. Tot ce putem face, și aici și dincolo, este să inventăm, să visăm, să ne imaginăm. În viața de zi cu zi, ne petrecem timpul ciocnindu-ne cu lumea și cu ceilalți. Există dorință, bani, pasiune, nebulie, carieră, călătorii, succes, disperare, memorie și istorie. Este o tragedie, este o comedie, este adesea o farsă și, uneori, o operă. Înainte și după, de cealaltă parte a celor doi pereți, este imaginație pură: este un roman. Destul de departe de *Prințesa de Clèves*, *Adolphe*, *Mănăstirea din Parma* sau *Căutarea* e acest roman pe care am încercat să îl scriu.

Orice asemănare cu personajele care au existat în realitate va fi rezultatul întâmplării. Formula tradițională își ia întreaga valoare aici. Dacă există ceva – cine știe? – după moartea noastră, este sigur, în orice caz, că nu poate fi decât altceva. Și dacă există ceva – cine știe? – înainte de universul nostru, acela nu poate fi decât altceva. Întreaga problemă, când vine momentul să vorbim despre acest neant, despre care Parmenide spune că este imposibil să vorbim, este că altceva trebuie tradus în limba lumii și a vieții noastre. Propunem această traducere astăzi, având grijă să nu uităm că orice traducere este întotdeauna o trădare – și, cel mai adesea, o eroare, o greșeală sau un delir.

1.

Nu era nimic. Iar nimicul era întregul. Întregul și nimicul se amestecau între ele și se confundau unul cu celălalt. Nu erau stele. Nu erau nori. Nu erau copaci, nici pârâie, nici buburuze, nici războinici. Nici cuvinte nu erau, de niciun fel. Nici vise. Nu existau forme, nu existau culori și nu exista muzică. Nu existau nici măcar sfere. Nici din trecut. Nici din viitor. Și nu erau numere. Nu era nimic. Pentru a ne face o idee despre acest nimic care era întregul, ar fi nevoie de o noapte întunecată. O tăcere completă. Un vid absolut. Ceva de genul unei pagini goale în care pagina și albul, și, desigur, ochiul pentru a le vedea, ar fi încă prea multe. O noapte, o tăcere, un gol – să nu vorbim nici măcar de o pagină goală – nu pot da decât o idee *foarte* imperfectă despre neantul dinaintea universului și dinaintea zidului lui Planck. Suprimați ființele vii, lucrurile, Soarele și Luna, stelele, chiar și culorile și sunetele, chiar și aerul pe care îl respirăm, chiar și valurile și atomii; se creează un gol și negrul fără cea mai mică sclipire și fără cel mai mic zgomot – veți vedea că va rămâne întotdeauna ceva; va rămâne spațiul și această fantomă fără carne și fără os, fără cea mai mică prezență și totuși implacabilă, pe care o numim *timp*. Înainte de lume și devenirea ei, nu exista spațiu și nu era timp. A fost ceva: a fost *eternitatea*. Eternitatea s-a amestecat cu întregul și cu nimicul.

2.

Acum paisprezece miliarde de ani, să fie ceva mai mult, să fie ceva mai puțin de atunci, a avut loc o explozie. Acesta este vechiul nostru *big bang* sau începutul a tot ceea ce suntem. Ceva indicibil și mic apare din el, la o temperatură și o densitate care sfidează imaginația. Din această gămălie de ac, de miliarde de ori mai mică decât un bob de nisip sau praf, spațiul se naște din nimic. Nu apare ca ceva imuabil și nici înarmat din cap până în picioare. A intrat printr-o ușă mică și cu pași măsurăți într-o fază de expansiune care continuă până în prezent. Inseparabil de spațiu, timpul începe să curgă. Din el se nasc stelele, galaxiile, Soarele și Luna, Pământul, războiul de foc, piramidele Egiptului, căderea Troiei, Acropola Atenei, Marele Zid al Chinei, confesiunile sfântului Augustin, cântecul sfintei Ursula de Carpaccio și cântecul lui Constantin de Piero della Francesca, *Cantata cafelei* de Bach și viața pariziană a lui Offenbach. Scriu aceste cuvinte. Și voi le citiți. Lumea s-a pus în mișcare. Ce s-a întâmplat totuși atunci?

3.

De la origini, universul a funcționat din contingente și din necesitate. De câteva milenii, oamenii, care sunt creaturi uimitoare născute din aceste întâmplări și această necesitate, cu gânduri, amintiri și proiecte, au încercat să înțeleagă acest univers. Mai întâi, și-au imaginat că în spatele lucrurilor se ascundeau forțe magice. Apoi au crezut într-o mulțime de zeițe și zei care au trăit deasupra lor și care au decis totul. Au ajuns să se închine unui Dumnezeu unic și atotputernic care a condus lumea. Mult mai târziu încă, aproape pretutindeni, mulți nu mai cred în aceste legende ale înaltului, atât de mult prețuite. Ei speră că știința va reuși, într-o bună zi, în viitorul îndepărtat, să explice totul despre această lume incredibilă în care, fără să vrem, am fost aruncați cu toții. Și că va fi suficient să răspundem la toate întrebările pe care avem dreptul să le punem. De trei mii de ani, și mai ales de puțin peste un secol, în timpul vieții noastre sau în timpul vieții părinților noștri, știința a descoperit că Pământul este rotund, că se învârte în jurul Soarelui, că pe Pământ, ca și pe cer, toate obiectele fără excepție s-au atras reciproc, că galaxiile sunt dispersate în spațiu, că universul se extinde și că înainte de a avea un sfârșit inevitabil, în depărtare, avusese mai întâi un început. Cu toate acestea, un mister profund înconjoară acest sfârșit și poate chiar mai mult acest început. Cum am trecut de la nimic la ceea ce numim totul nostru, de la eternitate la timpul nostru și de la neant la această lume care încă se dezvoltă și se îndreaptă spre sfârșitul ei?

4.

Ne este îngăduit să ne gândim că universul imens, cu Pământul lui minuscul, într-un colț îndepărtat în care s-a născut gândul constituie, odată pentru totdeauna, un eveniment singular, fără egal, unic și că nu există altceva nici înaintea lui, nici după el, nici în jurul lui. Dar nu lipsesc mințile bune pentru a ne imagina că universurile fără număr, numite *multiversuri*, însoțesc această lume care deja ni se pare disproporționată. Poate că multiversurile nesfârșite sunt legate unul de celălalt într-o alternanță asemănătoare acordeonului de extincții și renașteri? Poate că *big bang*-ul nostru este doar ciocnirea a două *multiversuri* pe cale să nască lumea noastră astăzi? De ce nu? O serie de calcule pur matematice par să indice în această direcție. Pe de altă parte, orice verificare experimentală este, prin definiție, exclusă. Un instrument redutabil în spațiu și timp, matematica este o știință în care nimeni nu știe vreodată despre ce vorbim – mere, pere, particule, puncte, stele, galaxii, univers ... – sau dacă ceea ce spunem are o *realitate*. În orice caz, lucrurile merg ca și cum *big bang*-ul nostru ar fi fost un început absolut. Formulată ca și cum ar putea servi ca o cheie pentru tot ceea ce ne trece pe dinaintea ochilor noștri.